

JELÉNTÉS

A BÁNYAVÁROSOKBA TETT RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL. **HENSZLMANN IMRÉTŐL.**

I.

S e l m e c z - B á n y a .

Magyarország bányavárosai közt Selmezz a legelső helyet foglalja el, valamint régisége, úgy fontosságára nézve; tanúsítják ezt egész tekintete, a történetére vonatkozó fönmaradt okmányok, végre korábbi jelentékeny életét világosan előtüntető emlék-maradécai. —

Selmezznek története két korszakra oszlik, melynek válaszhatárát a Tatárjárás képezi, a hagyomány egyik variatiója a régibb várost a mostanitól egészen különválasztván, egy szomszéd magasabb hegyre helyezi, és nem is híja Selmezznek, hanem Vanniának, e névtől származtatván a tót és magyar „bánya“ szót, valamint Caesar egyéni neve átment a császár appellativum szóba. *)

Nem valószínűtlen, hogy már a rómaiak korában, sőt Pannoniába való érkezőket is megelőzőleg a Quadok bányászattal foglalkoztak Selmezz táján, de vajjon azért városunk régibb Vannia nevét Vannius, quadkirály vagy herceg nevéből, kell származtatnunk? Ennek elhatározására alig elegendők ezen ügyre vonatkozó történeti adataink. Egyébiránt ki e tekintetben tüzetesebb felvilágosítást kíván, keresheti ezt Kachelmann János „Geschichte der ungrischen Bergstaedte und ihrer Umgebung“ című könyvében, melynek első, 1853-ban Selmezzben megjelent, füzete a várós történetét tárgyalja a magyar honfoglalásáig, második, 1855-ben szinte Selmezzben nyomtatott, füzete pedig ugyanazt folytatja egészen a vegyes házakból származó királyoknak kormányozásáig. Sajnos, hogy szerző, a részvét hiánya miatt érdekes munkáját eddig nem folytatta, nem végezhetette be.

*) Tacitus Annae II. 63. „Barbari . . . Danubium ultra inter flumina Marum et Cusum locantur, dato rege Vannio gentis Quadorum.“ Régenten a Marus és Cusus folyamot a Marossal és Körössel fordították, újabban legalább az előbbire a Morva, March, folyóban ráismernek; az utóbbi folyó nincsen még bizonyosan meghatározva, de tudva van, hogy a Quadok tartománya a Tiszáig terjedett. Vannius e tartománybar. 21-től 51-ig Krisztus után uralkodott. 51-ben a rómaiak elűzték Tac. Ann. XII. 29. „Per idem tempus Vannius Suevis a Druso Caesare impositus, pellitur regno; prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus; mox diuturnitate in superbiam mutans, et odio accolarum, simul domesticis discordiis superventus.“ A névtelen 37-ik fejezetében Selmezz *Bana* név alatt fordul elő, azon öt tábor vagy vár (castra) közt, melyet Zuardua, Cadusas és Huba észak-nyugati hadjáratukban elfoglalták. Fejér III. 1. 205. „ . . . „Istud etiam non est praetereundum silentio, quod summam praedictae pecuniae, per tres anni vices, videlicet in festo Paschatis, sancti regis — — de redditibus, qui nobis in *Bana*“ (Selmezz-Bánya juxta Fejér) „solent provenire, statuimus annuatim persolvendam? A. Ch. 1217. Andreas II. pro magistri pincern. dignitate, in gratiam Laurentii, secum in terram sacram profecturi resignata, Alexandro Comiti 300 marcas e proventibus fodinalibus addicit.“ Más okiratot, mely szerint a mostani Selmezz a Tatárjárás előtt Bana-nak neveztetett l. alább hol sz. Miklós templomáról van szó. Kachelmann I. 16. l. „Ich aber wage zu behaupten, dass der aelteste, diplomatische Name der Stadt Schemnitz — „Vania“ — wie er im XIII. Jdt. vor und nach dem Einfalle der Mongolen vorkommt, aus welchem das slavische *Baña* und das magyarische *Bánya* entstanden, mit seiner römischen Endung, nur vom quadischen Könige *Vannius* herführe“ és 38. l. „weil eine Grube slavisch *gama, jama* heisst; u. wenn das noch im XIII. Jdt. gebräuchliche Vania, wie jeder andere Name, seinen Grund haben muss, so vermag man denselben nirgends, als im quadischen Vannius aufzufinden, dessen Bergbauunternehmungen zwischen diesen hohen Gebirgen auch gegen feindliche Uiberfaelle ziemlich gesichert waren.“

Régészeti tekintetben IV. Béla kormánya ideje, még pedig a Tatárjárás utáni korában, azon pont, melyen legelőször is biztosan megállapodhatunk; mert, elnézve a régiebb város csaknem egészen szétmáló maradékaitól, e ponton találkozunk legelőször azon bányászati és városi rendezéssel, melyet a selmecziek maguk szabtak maguknak törvényül, német nyelven, és melyet Béla király csak megerősített. Valószínűleg ezen legrégebb ismert rendezés még régebben alapult, s az előbbit csak az utóbbinak bővítése és újra megállapításaként kell tekintenünk, mire alkalmat adhatott a régi városnak, a tatárok általi elpusztítása után, keletkező új városnak népesítése. E népesítés pedig leginkább Misnia tájából ide került szászok által lett eszközölve; mire a Sebnitz név is utal, melyet a misniai erdőnek egyik kis városkája és folyója épen úgy visel, mint viseli azt Selmecz város a fentebb érintett okmányban, hol német nyelven nem Schemnitz, hanem Sebnitznek *) vagy Schebnitznek iratik, s így csak későbbben történt a *b*-nek felcserélése az *m*-mel, mely a philológiában oly gyakran fordul elő.

A hagyomány kétféle; az egyik szerint az újabb város még a Tatárjárás előtt, a másik szerint csak ezen esemény után kezdett épülni mostani helyén.

A fentebb érintett okmány, melyet legpontosabban közöl Kachelmann 2-ik füzeté végén, több tekintetben nevezetes: először is a legrégebbek egyike levén, melyben a magyar szabad királyi városok joga és kiváltsága lett megállapítva, másodsor a legrégebb mely a bányavárosok rendelkezési joga és szabadalmáról ad felvilágosítást.

Párhuzamosan jár ezen, a XIII-ik század második felének még megkezdete előtt kelt okmánynyal Selmecz városának két építészeti emléke, mely a XIII-ik század második felében keletkezett.

Az egyik az úgynevezett ó-várban létező sz. Mihály arkangyalnak szentelt temetői kápolna, a második a városban levő német templom legrégebb maradványa.

A *kápolna* régiebb magánál a várnál, melyben jelenleg áll, tanusítja ezt nem csak stíljé, de még inkább összeköttetésének módja a várnak falaiival. Ha ez utóbbinak főkapuján bemegyünk, balra és igen közel e kapuhoz fél kerék apsis idomú és a Selmecz táján otthonos zöld porphyrterméskőből szerkezett építményt veszünk észre; ebbe a XVI-ik században renaissance stílű ablak illesztetett. Ezen ablak béléte dúsan van díszítve, hasonló ékesítést látunk az igen alacsony ellyptikai zárívén is, két kezdő pontján egy-egy delphin alak díszlik. De ily ablak semmiképen nem illik az ódon tekintetű épület eredeti részéhez, mert amaz a XVI-ik, ez a XIII-ik század maradványa. Bemenvén a kápolnába, a vár udvarára nyíló köríves ajtaján, itt korunkig folytatott számtalan újítást látunk, mikhez renaissance stílű későbbi gerinczete is tartozik. Az újítások mindnyája egy mást segítette az eredeti épületet kivetkeztetni ódon alakjából, mi leginkább sikerült egy újabb téglafalnak, mely az egészet keresztül hasítván, a kápolna keletfelé kiterjedése iránt teljes kétségben hagy. De e kétséget eloszlatja az építmény alsó osztálya; mert a kápolna kettős: felső része az isteni tiszteletnek szolgált, míg alsó osztálya csont-tartalék (ossuarium, Karner, Beinhaus) volt. Jelenleg a vizsgálat csak úgy sikerül, ha hosszú lábtón leereszkedünk a földalatti üregbe; hol tökéletes kerekded kápolna-féle épületben állunk; közepén négy oldalú erős pillér emelkedik, s ennek, csak egyszerű lemez és kajácsból álló, vállkövéből megint nyolcz erős egyszerű heveder-ív száll fel a felső kápolna padozatának hordozása végett; e nyolcz heveder ívnek másik vége a körfalból kiszökő nyolcz gyámkövön nyugszik. Az egésznek tekintete oly zord és dísz nélküli tömörségű, hogy itt teljesített isteni tiszteletről szó nem lehet, hanem van szó alkápolnáról, melybe régenten szokás volt a kápolna környékén felásott sírok csontjait összegyűjteni és másod ízben eltemetni. Másrészt

*) A rajna vidékén szinte Sebnitz város névvel találkozunk. ? ?

ugyan ezen alsó helyiség magyarázza a felsőnek hajdani alakját is, s ez nem volt egyéb, hasonló tökéletes körnél. Későbbben, midőn a várat a kettős kápolna körül építették, ide jutott e várnak egyik, a bemenetet védő bástya tornya, és ugyan e toronynak összekötése a kápolna falaival annyira nehezítette, kivált a felső kápolna felismerését, hogy a fentebb adott magyarázat legelőször is deríti fel a temetési kettős kápolnának minéműségét. Ezen épület keletkezését, alsó helyisége építészeti tagjainak stylje után, a XIII-ik századba, még pedig azon korba helyezem, midőn a selmecziek, a Tatárjárás után, szállottak a magasabban fekvő régebb városból, és a völgynek ezen emelkedettebb helyén új temetőhelyet rendeztek el.

Egy Bél által (IV. 628.) idézett okmány nyomán 1480-ban bizonyos Zygenpacher Mihály, selmeczi polgár, alapítványt tesz sz. Mihály kápolnája számára, minek nyomán Bél hiszi, hogy e kápolna sokkal későbbben keletkezett mint a közelében álló sz. szűz temploma „sacellum S. Michaelis Archangeli, longapost templi exordia aetate, positum, tam demum intercidisse, cum parochialis aedis praerogativa, ex temporum quae inierant inimicitia, sensim exolevit.“ De a kápolna stylje sokkal ódonabb levén a temploménál, az előbbinek régibb keletkezése minden kétségen túl van; ellenben elhanyagolására nézve Bélnek igaza van; ez alkalmasint azon időben kezdődik, miben a templom erődde lett átváltoztatva.

A mai német ajkú katolikus templomnak eredetére vonatkozólag Kachelmann 2-dik fejezete 140. 141 és 142-ik lapján a következőt olvassuk:

„Midőn a selmecziek régibb hegyi lakásukról szállottak és új városukat a völgyben mindinkább kiterjesztették, a közel erdőben sz. Miklós püspök és mátyásnak szentelt templomkát építettek.“ — „Nem sokára V. István után a selmecziek a Miklós kápolnához zárdát építettek, és mindkettejét, az esztergomi érsek és káptalan tudtával, Reynald mester, akkori plébánusok által átadattak a Domonkos rendbelieknek 1275-ben. Ezen adományozást későbbben a király is megerősíti.“ Az átadási okiratot Bél Mátyás IV. 632. a következőkben adja: „Nos Halmannus, iudex, et duodecim jurati, universique cives *Banenses*, significamus omnibus, praesentes litteras inspicientibus, quod cum feria sexta, infra octavas Epiphaniarum, in ecclesia parochiali, in honorem videlicet B. Virginis de *Bana*, fratres de ordine Praedicatorum, quos frater *Petrus*, Prior Provincialis eorundem, ad hoc specialiter destinaverat, et capellam *S. Nicolai* de *Bana*, quam ex donatione bonae memoriae Domini *Stephani* (V) Regis, iure patronatus, et nostro iure aedificationis possidebamus, Magistro *Renaldo*, Plebano de eadem civitate, iure consecrationis, nominatae ecclesiae annexam restituentes; facta restitutione, in eodem loco, ad petitionem et instantiam nostram, et Fratrum Praedicatorum, ius quod in praefata Capella habebat, ablato almutio de capite, tradendo ad manus fratrum et dicendo: *Investio vos ex nunc Capella B. Nicolai, quam vobis dono et confero perpetuo possidendam.* Nos quoque, quidquid in ea Capella iuris habebamus, sicuti prius, ita et nunc, donamus, dedimus et contulimus ipsis, consentientes et approbantes donationem et collationem Magistri Plebani supradicti. In cuius rei testimonium, duximus sigillum nostrum praesentibus apponendum. Datum in *Bana*, Anno Domini Millesimo Ducentesimo, septuagesimo quinto.“ 1442-ben a templom leégett, és a domokosok elszegényedvén, a templomot és zárdát odahagyták, mit szinte Bél (635. l.) következő régi feljegyzés után tanúsít: „Solch Closter haben die Brüder Ordinis Dominici, eine lange Zeit, mit alle seiner Zugehörung, inne gehabt, bis so lang dasselbe in Abnehmen ist kommen: haben auch die Aecker, Felder und Weingarten zum meisten Theil versetzt und verkauft; Zu einzigen abgestorben, weggezogen, und zuletzt solch Closter gantz öde gelassen. „Mária királyné, már is Belgiumot lakván, az egyházat és zárdát újra felépítette 1532-ig s ide tette át sz. Erzsébet ispotályának lakosait. 1671-ben Lipót császár az építményeket

a jezsuitáknak ajándékozta, de az épületek csakhamar, 1680-ban, újra leégtek. A jezsuitarend feloszlataása után a templom a piaristáké lett, s ezektől származott át a városra, melynek német ajkú lakosainak jelenleg szolgál egyházul.

Ezen régi domokos templom sokféleképen elferdítve jutott ránk, midőn ezt részint a jezsuiták, részint a piaristák, részint a város, újra és újra megváltoztatták és átépítették, azonban mindig megtartván az eredeti falakat, és kivéve a keleti végét, kiterjedését is. E megmaradt falak után itélve, a templom mellékhajói eredetileg félkörű apsidiolokkal bírtak, melyeknek egyike, az északi, maiglan fenáll. Az északi apsidiol zöldelő porphyrfaragott kőből igen rendesen van alkotva; talapzatát egyszerű kajácsos tag végzi; mi a félkörű alakkal együtt, nagy régiségre mutat. Keletfelé a szentély falán az északi apsidiol falszerkezetének folytatását látjuk, de itt már is a talapzat párkányzata dúsabb tagozást mutat; a hosszszentélynek végső észak-keleti támja szintén meg van, úgy az egykor három oldalú zárásnak ferde, északi, fala is; de ennek sarkán már hibázik a tám, s e tám helyén túl újabb a fal, valamint a déli mellékhajó apsidiolja is eltűnt. A szentély belsejében, a hosszszentély fölött új alacsony kúpocská emeltetett, s ez a hajdani szentély zárásától egyenes új fallal választatott el; e falra, az oltár mögött, kis kamra következik, melynek egész tekintete szintén a régi három oldalú szentély-zárást erősíti. Egy, az említett ferde falba kivéssett fülkének díszé eredetét a XV-ik század végén vagy a XVI-nak kezdetén árulja el. A szentély előtt a hosszhajón csak keveset kiszökő kereszthajót látunk, melynek mind három osztályát még az eredeti boltozat fedi. Nevezetes ezen boltozaton diagonal gerincze, mely nem egyéb egyszerű hevedernél; hol e heveder egymást a középponton metszi, ott kis kerék zárkövet látunk betéve. A kereszt-gerincznek ezen egyszerű alakítása valamint nagy régiségre mutat, úgy másrészt idoma miatt, igen feltűnő. Rendesen a román és kora csúcsíves styl legrégebb gerincze a pálcza, vagyis fél henger alakját mutatja, úgy, hogy Magyarországon, a selmeczieket kivéve, heveder idomú kereszt-gerinczet nem ismerek: másrészt ugyanezen alakzat előfordul a fentebb taglalt temetési kápolnának alsó osztályában is, mi a két építménynek egykorúságát sejtetheti velünk; végre ezen különös és a rendestől eltérő alakítás, ha annak hasonlóját Németországban bírjuk feltalálni, alkalmat szolgáland a Tatárjárás után Selmeceze érkezett gyarmatosok eredeti hazáját közelebről meghatározhatni, s így a történelem hallgatását pótolhatni a régészet tanuságával. — A templomnak hajdan ikertornya volt, két alsó csarnokában a gerinczeknek, a kereszthajóihoz hasonló alakítását látjuk; miből világos, hogy ezen ikertorony is az eredeti elrendezéshez tartozik, daczára annak, hogy régi felső része csaknem egészen eltűnt. Az egyház eredeti kiterjedését, az ikertoronyig bizonyosnak tekinthetvén, a templomot a tágasabbak közzé számíthatjuk, s innen következtethetjük megint, hogy valamint Kassán, úgy Selmecezen is a domokos szerzet ily nagy templommal bírván, a város községe itt elegendő helyet talált az isteni tiszteletben részt vehetni, s ezért eleinte saját parochialis templomra nem volt elkerülhetlen szüksége.

Nem tudom ezen megelégedhetésnek, vagy Selmeceze városa csak lassúbb és fokkonkénti felvirágzásának, vagy pedig a XIII-ik és XV-ik század közt fölépült templomok nyom nélküli eltűnésének kell-e tulajdonítanunk azon körülményt, mely szerint az e városban fenmaradt többi régibb egyháznak építését nem lehet vissza vinni a XV-ik századon túl; úgy jelesen e századba tartozik a régi várnak hajdani, a tót ajkúak Mária Schnee nevű, s végre sz. Erzsébet ispotálya melletti templomának eredete, mely négyen és a fent taglalt kettőn kívül Selmecezen más középkori egyháznak még legkisebb maradéka sem ismeretes; ámbár Bél még egy hetedikről tesz említést, sz. Andráséról, melyet közel a tót-ajkúak templomához helyez, de mely alkalmasint a mostani városháznak teszi részét.

Selmeceze úgynevezett régi vára közepén hajdan *Máriának* temploma állott, me-

lyet későbbben erőddé alakítottak át, s így átídomítva jutott ránk a középkor ezen eredetileg más célra emelt emléke.

Az épület háromhajós, egy tornyos, három oldalú szentély zárással ellátott csarnok-templom volt, mely legrégebben a XV-ik század másik felében megkezdetvén, csak igen lassan épült fel; mert az átalakítás 1559-ben történvén, az egyház még ekkor sem volt kész. Nem volt kész tornya; mert belső falai feltűnőleg gyöngék, úgy, hogy azokat csak ideigleneseknek, vagy pedig az átalakítás alkalmával rakottaknak tekinthetni, (de nem készült el boltozata sem; mert csakis a gerinczek gyámköveit falazták be, s egyámkövek sem készültek el egészen. Mindkét mellékhajóban e gyámkövek a csúcsíves styl legutolsó korának jellegait viselik magukon. Az északi hajóban a gyámkő díszítését három egymás felett fekirányosan fekvő fa-pálcza sorozat teszi, a pálczák végei egymáson keresztül nőnek; a gyámkő alján két-két késő idomú paizs látható, melyre czímert vésni rá nem értek. A déli hajóban a pálcza idomú gerinczek egymást nem fekirányos, hanem kissé diagonálra hajló függőleges irányban keresztezik, a czímer-paizsok pedig hiányoznak. Az építkezésre vonatkozó évszámnak csak egyikét ismerem, s ez a régi sekrestye ajtó feletti, melyet vagy 1495-nek, vagy 1497-nek kell olvasnunk; s így már ezen évszám maga is elegendő azok czáfolatára, kik ezen templom felépítését a XIII-ik századba helyezik. Egyébiránt nem lehetetlen, hogy a XV-ik század temploma más, régibbnek helyét elfoglalta, de bizonyos, hogy a még fenálló épületben a régibbnek még maradéka sem lelhető fel. A nyugati főkapuzat nincs többé helyén; midőn a szentélyt tömör fallal választották el egész magasságában a hosszhajótól, a főkapú bélést ide vitték át, e kapunak csúcsán is a tagok keresztezését látjuk. A főkapú fa ajtaját megint más helyen kell keresnünk, t. i. ott, hol a toronycsarnok a középhajótól lett elválasztva. Az ajtó szárnyán nincs többé a régi lakatos mű; de ez mégis oly világos nyomokat hagyott a fában, hogy régi idomát még tökéletesen kivehetni, és igen csinosnak mondhatni. Legnevezetesebb azonban a régi templom maradványai közt ama csiga-lépcső, mely a hosszhajó és hossz-szentély déli találkozó pontján az egyház egész magasságát keresztülfutja. Az első emeletre vezető része díszesebb a második emeletre vezetőénél; amaz szabad oldalán két, emez csak egy oszlopkát mutatván, mely valamint alól az egyes lepcsőt és kartámukat hordja, úgy viszont felül e két rész által hordatva, megint a magasabb lépcső és kartám hordása végett felszáll. Ezen egész alkotásnak tekintete meglepőleg ékes és könnyűded, az oszlopkák, a késő csúcs-íves styl szellemében tekervék. A szabad kartám magasságában s által ellenben azzal a fal ki van vájva, s itt alkalmasint falécz létezett, melybe a felmenők fogózkodhattak; e kivájás ismét díszes párkányzattal van szegélyezve, úgy, hogy e lépcsőt, a kassai sz. Erzsébet templomában létezővel együtt, a legékesebbnek mondhatjuk Magyarországon. E lépcső, alkalmasint páholyiére karzatra vezetett, mely a hossz-szentélyre nyilván, gazdagabb családnak szolgált ülőhelyéül az isteni tisztelet alatt. A lépcső, mindenestre, egykorú az eredeti építéssel, és nem származik a későbbi átalakítás idejéből, s hogy azt már készítése idejében is jelesnek tartották, tanúsítja azon körülmény, mely szerint csaknem minden faragott köve készítőjének mester- vagy legény jelét viseli. Átalán megjegyzendő, hogy ilyféle jelekben bővelkedik az egész templom. Az egykori szentélynek jelenleg alsó osztályában még két régi helyéből kivett kolossalis fából faragott szent nő látható, melynek stylje a XV-ik század végét, vagy a XVI-ik elejét elárulja.

A XVI-ik század közepe táján a töröktől félelem elterjedvén egész hazánkban, a selmeczieket is megszállotta, kik több kisebb-nagyobb erődöket építettek városukban, és két templomot is alakítottak át erőddé, nevezetesen a sz. Erzsébet-féle ispotályét és az óvárnak egyházát. Ezen utóbbiban az átalakítás a következőkben történt: a két mellékhajót, a szentélyt és a toronycsarnokot négy választó fallal elválasztották a közép hajótól,

mely, boltozata még nem levén kész, az épület szabad ég alatti udvarát képezi, a két mellékhajó mindegyike három-három emeletre osztott, az alsóban ugyanannyi dongaboltos kamra látható, a hány osztálya volt a hajónak; az északi felső emelet szinte több helyiségre volt felosztva, a déli pedig nagyobb termet képezett, a harmadik emelet felosztása többé nem világos. A szentélyt szinte több emeletre osztották, melynek felsőbbjét kisebb várkápolnaként használták. A felső emeletek közti közlekedést az udvart körülfutó szabad folyosó eszközölte. Így változtatták át az egykori templomot lakházzá s ez utóbbit ismét csinosították falképekkel, melyek nyomát legjobban a déli szárnyban, vagyis a déli hajó fölötti teremben, és az ehhez vezető ékes csigalépcső házában láthatni. Valamennyi falfestmény renaissance stílusú, következőleg az átalakítással együtt készült; közte még két virágékkal bekeretelt felirati táblát láthatni, a keleti ablak fölött pedig két geniust. A színhangulat a zöld-vörös. A lépcső házában a talapzat fölött virágos guirland van festve, úgy szinte a kőválaszték is ki van jelölve.

De mind ezen átváltoztatás a templomot még csak lakpalotává tette, hogy pedig ez egyszersmind erődöt is képezzen, erre még más átalakításon kellett keresztül esnie. E szerint a hosszhajó négy sarkához magasban a szokásos négy toronykát illeszték, melyből a támadókra le lehetett lőni, továbbá a templom kiszökő tájmái közt új falat vittek fel durva kőtöredékből, és e falban keskeny folyosókat hagytak, melyeken ismét lőrésekhez lehetett jutni. Ezen elrendezés által a hajdani templom nagy ablakai be lettek falazva, s így a lakhelyiségek világítása csak a szabad ég alatti közép udvarból jöhetett; végre a főkapu két támja közt nagy ívet falaztak, és az eredeti fal közt rés maradt a támadók forró víz leöntése általi távolítása, és a vonó híd felakasztása végett.

Ekképen maga a templom lett kis erőd, de ezen templom már azelőtt is erősített helyen állott, mely a régi várnak nevét ma is viseli. E várat erős kerítő, hat épszögű vagy kerék toronnyal ellátott, fal képezi, mely egykorú a templommal. Többi társai közt legerősebb és legnagyobb a város felé álló négyszögű torony, valóságos donjon vagy Berchfried, mely közt és a délnyugati szögleten levő kerék torony közt a várkapu nyílik. Ezen erősebb torony meggátolta a kapuhozi közeledést és azon keresztül a városba menekülhettek a vár védői, ha az ellenség az erődöt netalán az ellenkező oldalról elfoglalta volna. Az erős torony két egymás feletti kamrájában oly gerinczetet látunk, melynek alakzata tanúsítja, hogy a torony egykorúlag a templommal épült fel; s innen megint világos, hogy itt az eredeti erősség a közepére épített templom védelmére szolgált; és hogy későbbben csak is a szükség a templomot magát ezen erődnek részévé tehetette.

A templomban és valószínűleg a körülötte hajdan elterjedő színtéren is sírkövek léteztek, melyeket újabb tatarozás alkalmával, a fenmaradt épületek falaiba alkalmaztak. Legrégibbök, melyen barát van kivésve, a bemenet sikátorában látható; későbbiek ennél a templom keleti kőfalába falazottak, ú. m. Cerndeli. kamara grófé, ki 1471-ben, és Renatus György plébánusé, ki 1516-ban halt meg.

Nevezetes még a templom földszínti része egyik kamrájának gyűjteménye, melyben a várban talált régi fegyvereket és házszerszámot őriznek. Többek közt itt igen csinosan égetett, sok színű díszszel ékes kályha-fiókot láthatni, mely párját ritkítja hazánkban.

Nem előbbi, sőt utóbbi az ó-várénál, legrégebb részeiben, a város főterén álló, jelenleg a *tót ajkú katolikusok, Katalinnak szentelt temploma*, daczára, hogy Bél (IV. 631), régi feljegyzet nyomán, mely Kraysel Péterről mint 1445-ben plébánusról tesz említést, ezt mondja: „unde colligas — forte Sigismundi temporibus aedem fuisse positam.“

Ezen eredetileg csak kápolna alakban emelt épület, a helyiség úgy hozván magával, rosszul lett keletelve; mert három oldalú szentély-zárása nem, a szokás szerint, keletre. hanem délre néz. A kápolna rendeltetés mellett nemcsak a csekély kiterjedés, hanem

a torony hiánya és azon körülmény is szól, miszerint keleti oldalán csúcsíves kapuzatot találunk a templom jelenlegi középhajójában, tehát belsejében; tanuságául annak, hogy eredetileg az épületnek csak egy hajója volt, s következőleg e kapu közvetlenül az utcáról vezetett a kápolnába, későbbben az egyházat tágították, s ez akkor történt, mikor az ó-vár temploma, mely parochialis volt, erődde átalakulván, új parochialis templomra volt szükség, még pedig magában a városban; s e tekintetben mondja Bél is: „colitur ut templum parochiale, quem honorem tunc accepit cum arx vetus aedem B. V. Mariae abolevit.“ Bizonyítja ezt a kápolna főbemenete fölött feljegyzett 1555-ki esztendő, mely mellett, ezen alkalommal az ország és a város címere is tűzetett fel. Az ó-vár templomának átalakítása 1559-ben befejeztetvén, a tágított kápolnát ekkor már több mint három év óta használhatták templomnak; mely idő alatt az erődde átalakítást is lehetett befejezni.

A tágítást úgy eszközölték, hogy a kápolna oldal zárfalait lebontván, az új zár-falat a támak leginkább kiszökő felületéig vitték ki, így minden oldalon három-három osztályt nyertek, melyek két mellékhajónak megfeleltek, és a támak már most a templom belsejébe vonatván, beltámakká lettek; de ezenkívül a tágítás még a két oldalhajó felső emeletén alkalmazott karzatok által is növekedett. A régi kápolna már magában sem volt magas, az újabb oldalhajóknak tehát rendkívülieg alacsonyoknak kellett válniok; innen van aztán, hogy ablakaik, mi nálunk talán az egyetlen egy példa, angolországi ablakalak-zásra emlékeztetnek; azonban itt nincsen közvetlen utánczás, hanem csak hasonló körülmények közt ugyanazon stylnek hasonló módosítása, két különböző tartományban. Az angol styl ismeretes épületei általános csekély magasságáról; miért is templomai mellékhajóinak ablakai sem részesülhettek azon magassági kifejlődésben, melyet ezen építészeti tag másutt nyert, s így a szükséges felületi kiterjedést bővített szélességgel kellett pótolni, és e nagyobb szélességet megint a continensen szokottnál több osztályra feldarabolni.

Selmecezen is az alacsony mellékhajó csakis széles ablakokat engedett meg, és azok feldarabolását tette szükségessé.

Ha az utánczás közvetlen lett volna, ennek az akkori időben Angliában divó úgynevezett függőleges, perpendicular módra kellett volna történnie; azonban e mód nem alkalmaztatott; hanem inkább a Franciaországban már előbb keletkezett flamboyant vagy is halhólyag idomot alkalmaztak ablak-diszitményül. De ezért a francia szerkezetet sem használták közvetlen mintául; mert ily esetben a támakat kifelé meg kellett volna hosszabbítani, és kiszökéseikről íveket vinni a középhajó felé, azaz ívtámakat alkalmazni. Midőn ez sem történt, világos, hogy itt a mellékhajó hozzáadásával csak alkalmazkodás, és illetőleg tágítás lett czélba véve. De ezen alkalmazkodás is, oly időbe esvén, melyben az úgynevezett renaissance már nagyon is elharapódzott, a csúcsíves alakzás mellett már renaissance félét is találunk használva: jelesen azon külső kapuzatban, mely a régi csúcsíves főhajó bejárásnak megfelelőleg későbbben az egyik mellékhajó elébe lett alkalmazva. Még későbbben előcsarnokot építettek a főhomlokzat elébe, és a szentély felett faornyt emeltek, egy úgynevezett *Dachreitert*.

Magában a templomban figyelemre méltó a főhajó boltozatának csinos gerinczete, mely alakos gyámkövön emelkedik, a mellszobrokat vastag vakolat-réteg födi, úgy, hogy műértékükről biztos ítéletet hozni nem lehet, annyit azonban mégis mondhatni, hogy ruházatuk az egykorú német iskolák apró szögletes redőzetére nincsen törve: minden alak alatt szalag (Spruchband) mutatkozik; de ennek betűit is a vakolat-réteg borítja. Az előcsarnokban nagy, a sz. szűzet gyermekével ábrázoló festett fadaragvány áll, mely, a XV-ik század végén, vagy a XVI-ik elején készülvén, emlékeztet több hasonló, ugyan ezen időből származó, beszterczei fadaragványra. A főoltár mellett régi keresztelő medenczét látunk, melynek készülésénél a csúcsíves styl az úgynevezett renaissanceal küzdött. Végre figyelemre méltó a keleti bemenetnél levő oltár predellájának csinos fadaragványa is.

Hasonló erősítési változtatáson, mint az ó-vár templomé volt, ment át sz. Erzsébet templomkája is; ez szinte a XV-ik század második felében építettett, s része volt oly ispotálynak, mely az elaggott vagy rokkant bánya-míveseket magába fogadta. Az ispotály nyom nélkül elveszett, de fenáll kápolnája, (ámbar ez sem régi minémiségében és rendeltetésével), az antali kapun kívül és a völgy csaknem legalacsonyabb pontján. Az épület eredetileg az intézet lakóinak isteni tiszteletére szolgált, három osztályos, torony nélküli és egyszerű szentélylyel ellátott kápolna voltában, az egykorú kápolnák szokásos rendezésétől nem tért el; boltozata, alkalmasint nem készült el soha, és mi feltűnő, szentély zárásának sarkai nem lettek ellátva támakkal. Nem sokára az ó-vári templom átalakítása után, e templomkát is erőddé tették, nagy ablakait befalazták, azokban lőrészeket nemcsak puskák, hanem ágyúk számára hagyván, még pedig azon oldalon, honnan a török ellenség jöttét gyanították. De e város részében kapura is levén szükség, a kápolna középső osztályát azzá alakították, midőn két zárfalát alól áttörték, a fal felső részének hordozására csúcsíves nyílásokat készítettek, s az átjárást beboltozták. Ugyan ekkor átvitették, minek hasonló példáját már fentebb az ó-vár templománál láttuk, a nyugati főkapu bélijét is az átjárásba, hol ez most bemenetül az épület nyugati részébe szolgál; átellenben ezen bemenettel más kis újabb kapu vezet a jelenleg lak- és tárhelyül szolgáló építmény keleti részébe. A nyugati bejárás fölötti 1574-ki évszám ezen átalakításnak időpontját ismerteti velünk.

Az Erzsébetféle ispotály és az ó-vár közt állott más kis, az úgynevezett „Maria Schnee“ kápolna *), mely építési stílyje után itélve, a fent érintett kápolnánál még újabb korúnak tetszik, kivált ha szentélye halhólyag idomú gerinczetű, egyébiránt csinos, boltozatát tekintjük. E kápolna eredetileg igen kicsiny volt, s csak későbbben lett nagyobbá a nyugat felé hozzáadott két osztályával. A meghosszabbítást azon körülmény árulja el, miszerint a régibb, az észak- és dél-nyugati sarkon álló diagonal irányú tám még most is kiszökik két hossz-zárfalából, de elárulja ezen hosszabbítást a mostani egész hosszajó boltozata is, mely a bányavárosok számos, a XVI-ik századból származó boltozatok módjára, igen vékony kereszt gerinczettel van ellátva. E nézettel nem ellenkezik a mostani nyugati valamivel, hanem még sem a XV-ik század második felénél régibb, kapunak alakzása; mert ezen kapu bélijét átvihették a kurtább régi kápolnától, a meghosszabbítottnak nyugati zárfalába, s ez volna ily kapu átvitelnek harmadik példája Selmeczen. Kápolnánk meghosszabbítása valószínűleg akkor történt, mikor a szükség sz. Erzsébetének erősített kapuvá átalakítását követelte, tehát 1570 és 1580 közt, ugyan akkor, mikor a két kápolna közt az új várat is emelték.

Eddig két selmeczi erősítéssel megismerkedtünk: az úgynevezett ó-várral, melyben a hajdani parochialis templomot erőddé alakították át, és sz. Erzsébet egyházának szintén erőddé átalakításával; e kettőhöz járul még azok közt fekvő két erősített helyiség: ú. m. az új váracs és a városnak jelenlegi alsó majordja.

A népmonda az új váracsot egy dúsgazdag kisasszony, Roeselin Borbálával, építeti, ki megborzadván a lakháza előtt elébb itt állott akasztófa tekintetétől, a várostól szabadságot nyert az igazság ezen középkori jelének elhordására, és e helyett a fenálló váracs építésére. Azonban a kisasszony 1575-ben halt meg, és a váracs csak 1580 körül épült

*) Bél IV. 632. „Est, et exsequiis dicata aedes, quam B. Virginis in monte, seu ad nives, nomine dedicatam, atque Romanae illius imitatione, ita vocatam accepimus. Diutius, inculta squaluit: forte, ob inuisam, eius aetatis hominibus, mortalitatis recordationem: dum anno, septimi (sexti?) decimi seculi, sexagesimo quarto, turri primum, solido educta opere, honestaretur; atque tribus fere lustris postea, hoc est 1670 et amplior redderetur, et sacris ornatibus instructior.

fel; másrészt világos, hogy az erősítések láncolatába egyik szemeként beillesztetvén, eredetét nem véletlen esetnek, hanem valóságos rendszernek köszöni. Területe csekély, nem egyéb magában álló négyszögű toronynál, melynek minden sarkához egy-egy kisebb hengeralakú tornyocska csatlakozik, de a nagyobb torony fallal volt összekötve az ó-várral; e falnak maradványai még ma is láthatók a váracs közelében.

A városnak alsó majorja az új váracs és sz. Erzsébet erősített templomkája közt fekszik a völgyben. E major több nagyobb kisebb épületből áll, melynek mindnyáját lőrészekkel ellátott fal csatol egymáshoz. A főépületek elébe két erősebb hengeralakú tornyot emeltek azon oldalon, melyről az Ipolyságról netalán jövő törököt várták. Az egész épület-összeg hajdan a gazdag Rothahn család birtoka volt, melynek egyik tagjától, Rubigal Tó-dortól, Ferdinánd császár 1548-ban az úgynevezett rókalyuk melletti bányát vette.

A város ellenkező oldalán az erősítések, sőt a környező falak nyomai is eltűntek; de mind e mellett nem tehetni fel, hogy itt olyanok soha sem léteztek. Egészen véve a selmeczi erősítési rendszer nem tesz tanuságot szerzőjének vagy szerzőinek különös járatosságáról a hadépítészetben; de midőn az egész várost, az azt környező hegyek túlemlkedése miatt czélszerűen erősíteni nem lehetett, az elkülönített, de mégis elég közel egymás mellett fekvő erősítésekből jó kereszt tüzet voltak képesek irányozni az ezen oldalról közelgő ellenségre.

Templomain és erősítésein kívül Selmecz nem bír nevezetesebb régi középülettel, de vannak még néhány polgár házai, melyek nem csak a város néhai gazdagságáról, hanem arról is tesznek tanuságot, mint változott tulajdonosaik ízlése a divat parancsolatai alatt. A főtéren álló magányos házak általában nagyobbak, tágasabbak a nem bányász városok lakházaiknál. Az utóbbiak rendszeren csak három ablak szélességgel bírtak, és még ma is régi városaink nagyobb házainál nem ritkán könnyen kimutathatni, mint keletkeztek azok több régi házak összeszerkesztéséből. Ellenben Selmeczen a régi házak már eredetileg is voltak tágasabbak, szélesebbek; mit részint feltűnő nagyságú pitvaruk, és ugyanazon régi béléssel ellátott s az utcára szolgáló ablakaik nagyobb mint hármasszáma bizonyít. Nagyobb vagyonságról az is tesz tanuságot, hogy a helyiségek rendszeren, még a felső emeleteken is be vannak boltozva, s hogy e boltozatok költségességét emelték sűrű díszítményei, vagy legalább csinosabb gerinczete, hogy a lakszobák nem ritkán valódi teremek, végre hogy a kapuk, ajtók és ablakok bélései többnyire díszesen vannak faragva terméskőből. Feltűnő jelesen a főtéren egy kapubélet, mely, mint felirata mondja, 1538-ban készült. Ezen és a templomok tanúsága szerint a csúcsíves styl továbbá tartotta fel magát Selmeczen, mint akár minő más magyar városban. A renaissance ellenben csak elég későn ütötte fel itt tanyáját; első nyomai ugyanis a XVI-ik század csak második felében mutatkoznak, de még későbbi uralkodása alatt is feltűnik az egyéb csúcsíves styl, kivált néhány igen csinos lakatos munkában.

E szerint Selmecznek története elég világosan kiolvasható épületeiből.

1. A város legrégebb korában abban csak is a szükségleti, kevésbé tartós anyaggal élő építészet volt otthonos, ez barbár kornak jele. A quadok és az azokra következő nemzetiségek semmi építészeti emléket nem hagytak reánk.

2. Selmecznek jobb kora csak a tatárjárás után áll be; most kezdik a bányászat után megvagyonosodott jövevények először is emlékszerű épületeket emelni; minő a fennmaradt sz. Mihályféle kápolna az ó-várban, és a domokosok temploma, mind kettejét a XIII-ik század harmadik negyedébe tehetjük.

3. Ettől fogva a felvirágzás fenakadtnak tetszik; mert semmi építészeti emlék sem maradt fen, mely ilyenért tanuskodnék.

4. Ellenben az emlékszerű építészetnek fénykorát, valamint általán Magyaror-

szágon, úgy nevezetesen Selmecezen is a XV-ik században kell keresnünk. Szükséges, hogy az építészeti lendületet nevezetesebb, hosszabb ideig tartó jólét és vagyonosság előzze meg, ha tehát Selmecezen a XV-ik század második felében az ó-vár nagyobb kiterjedésű, sz. Katalin és a városnak sz. Erzsébet templomát és ispotályát, és a szűznek kápolnáját látjuk emelkedni, ebből biztosan következtethetjük, hogy az idevaló bányászat már is a XV-ik század első felében nagyobb virágzásnak indult, és hogy eredményének feltűnését talán csak Giskra és cseh hadainak háborgásai akadályozták.

5. A csinosabb középületek emelkedése lassan-lassan befolyást gyakorol a polgári építészetre is, s ime Selmecezen is emelkednek a XV-ik század vége felé és a XVI-ik században tágasabb és díszesebb magán lakházak. A divat lassabban haladván nálunk, mint másutt, a renaissance mód csak a XVI-ik század vége felé kezdi kiszorítani a régibb csúcs-íves stylt; de az előbbinek munkái is mindig nagyobb vagyonosságról tanuskodnak, mely Selmeceznek nem levén sem kereskedése, sem mezőgazdasága, egyedül a bányamívelésnek tulajdonítható.

6. A bányászat még a XVI-ik században is jól jövedelmezvén, midőn másutt Magyarországon a török világ nagyban csökkent a jólétet; Selmecezt magát körülövezi költséges erősítéssel, s azzal magától távol tartja az országos ellenséget.

7. A XVII-ik század semmi emlékszerűt nem szült Selmecezen. A török uralkodás az országban, de még inkább a benső pártoskodás elnyomja még a bányászati ipart is.

8. Újabb időben a bányászat ismét gazdagítja a várost, de az ízlés teljes hiányában, ez csak is elhíresedett ugyan, de azért semmi építészeti érdekű, kalváriáját bírja építeni. —

9. Napjainkban Selmecezt városa csak régibb fényesebb korának hagyományain élősködik. Az emlékszerű követ a téglá, a stylszerű építészeti alakot a stylszerűtlenség váltotta fel; s így mind a mit építenek, ismét csak is a szükséglet követelésének megfelelésére czéloz.